Qabul qilindi: 14-oktabr 2026-yil • Ma’qullandi: 21-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 30-oktabr 2026-yil

IJTIMOIY HAMKORLIKNING AKSIOLOGIK ASOSLARI: UMUMIY MANFAAT, O‘ZARO MAJBURIYAT VA JAMOAVIY MAS’ULIYATNI MUVOFIQLASHTIRISH MUAMMOSI

АКСИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОЦИАЛЬНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА: ПРОБЛЕМА СОГЛАСОВАНИЯ ОБЩЕГО ИНТЕРЕСА, ВЗАИМНЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ И КОЛЛЕКТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

AXIOLOGICAL FOUNDATIONS OF SOCIAL COOPERATION: COORDINATING COMMON INTEREST, MUTUAL OBLIGATION AND COLLECTIVE RESPONSIBILITY

Tuxlimurodov Nodirjon Nabijonovich
Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi
orcid: 0009-0004-4869-9209

Annotatsiya. Maqolada ijtimoiy hamkorlik umumiy maqsadga birgalikda harakat qilishdan kengroq, qadriyatlarni tan olish, majburiyatlarni adolatli taqsimlash va jamoaviy natija uchun hisobdorlikni muvofiqlashtiruvchi munosabat sifatida talqin qilinadi. Normativ tahlil va institutsional differensiatsiya orqali umumiy manfaat, solidar mas’uliyat va individual javobgarlik chegaralari ajratiladi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy hamkorlik; umumiy manfaat; o‘zaro majburiyat; jamoaviy mas’uliyat; solidarizm; ijtimoiy kapital; aksiologiya.

Аннотация. Социальное сотрудничество трактуется шире совместного действия ради общей цели как отношение, координирующее признание ценностей, справедливое распределение обязательств и подотчетность за коллективный результат. С помощью нормативного анализа и институциональной дифференциации разграничиваются общий интерес, солидарная ответственность и индивидуальная ответственность.

Ключевые слова: социальное сотрудничество; общий интерес; взаимное

обязательство; коллективная ответственность; солидарность; социальный капитал; аксиология.

Abstract. Social cooperation is treated as more than joint action toward a shared goal: it is a relation that coordinates value recognition, fair allocation of obligations and accountability for collective outcomes. Normative analysis and institutional differentiation are used to separate common interest, solidaristic responsibility and individual accountability.

Keywords: social cooperation; common interest; mutual obligation; collective responsibility; solidarity; social capital; axiology.

Kirish

Ijtimoiy hamkorlikning aksiologik tabiati masalasini tahlil qilishda boshlang‘ich nuqta shuki, hamkorlikni birlashtiradigan narsa faqat maqsad emas, balki maqsadni maqbul deb bilishga imkon beradigan qadriyatlar va qoidalar majmuasidir Mazkur tezisning institutsional ma’nosi shundaki, qaror faqat yakuniy natija bilan emas, uni hosil qilgan vakolat, sabab va javobgarlik zanjiri bilan ham baholanishi lozim. Muqobil holat sifatida bir xil natijani istash xarajat va majburiyatlar taqsimotidagi ziddiyatni bartaraf etmaydi ko‘riladi. Bunday vaziyat manfaatlar o‘rtasidagi real ziddiyatni ko‘rsatadi va uni mavhum ‘umumiy foyda’ bilan yopib yuborishdan saqlaydi. Adabiyotdagi yondashuvlar ushbu farqlashni nazariy jihatdan qo‘llab-quvvatlaydi [1; 5]. Shundan kelib chiqib, hamkorlikning qadriyat, vazifa va hisobdorlik qatlamlarini alohida ajratish taklif etiladi. Bu mualliflik konseptual taklifi bo‘lib, amaliy qo‘llashdan oldin alohida empirik tekshiruv zarur.

Nazariy jihatdan umumiy manfaat tushunchasi bir o‘lchovli hodisa emas: umumiy manfaat barcha ishtirokchilar manfaatlarining oddiy yig‘indisi emas, o‘zaro asoslantiriladigan maqsad sifatida shakllanadi Bu farqlash bir vaqtning o‘zida ikki savolni ochadi: qaysi qiymat himoya qilinmoqda va tanlangan vositaning xarajati kim zimmasiga tushmoqda. Agar ko‘pchilik xohishini avtomatik umumiy manfaat deb qabul qilish ozchilik manfaatini ko‘rinmas qilishi mumkin, qarorning tashqi samaradorligi uning normativ maqbulligini to‘liq ifodalamaydi. Shuning uchun manbalarda ilgari surilgan argumentlar [2; 6] natija, protsedura va taqsimot oqibatlarini birgalikda ko‘rishga undaydi. Maqolada shu

asosda umumiy manfaatga daxldorlik va zararlarni hisobga olish shartini qo‘yish zarur deb hisoblanadi. Taklif tayyor o‘lchov emas, balki keyingi empirik tadqiqot uchun tekshiruv savollarini aniqlashtiruvchi nazariy vositadir.

Mazkur tadqiqot doirasida o‘zaro majburiyat quyidagi konseptual tezis bilan izohlanadi: majburiyat faqat huquqiy buyruqdan emas, hamkorlikdan olinadigan foyda va o‘zaro kutishlardan ham kelib chiqadi Natijani birgina ma’muriy yoki iqtisodiy ko‘rsatkich bilan baholash yetarli emas, chunki ijtimoiy munosabatning legitimligi sabablarni tushuntirish, teng maqomni tan olish va javobgarlikni belgilashga ham bog‘liq. Ayniqsa, majburiyat noaniq bo‘lsa, jamoaviy maqsad mas’uliyatsizlikni yashirish vositasiga aylanishi mumkin holati kategoriyalarni ehtiyotkorlik bilan ajratishni talab qiladi. Mavjud tadqiqotlar bunday ko‘p qatlamli yondashuv uchun nazariy asos beradi [3; 7]. Shu sababli vazifa, vakolat va hisobdorlikni bir subyekt bo‘yicha moslashtirish maqolaning konseptual natijasi sifatida ilgari suriladi; uning real sharoitdagi farqlash kuchi esa keyingi validatsiya predmetidir.

Ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan jamoaviy mas’uliyatning mazmuni jamoaviy agentlik individual javobgarlikni bekor qilmaydi, balki natijaning birgalikda yaratilgan qismini izohlashga xizmat qiladi degan fikrda jamlanadi. Tahlilning normativ tomoni shuni ko‘rsatadiki, vakolat va samaradorlikning mavjudligi o‘z-o‘zidan yetarli asos emas; qarorning zaruriyligi, mutanosibligi va qayta ko‘rib chiqilishi ham muhim. Hamma javobgar degan formula amalda hech kim javobgar emas degan holatga aylanishi mumkin, aynan shu talabning buzilishi qanday muammo tug‘dirishini ko‘rsatuvchi kontrast holatdir. Ilmiy adabiyotdagi konseptual qarashlar [7; 8] bu ziddiyatni soddalashtirmasdan tahlil qilish imkonini beradi. Maqolada jamoaviy va individual mas’uliyat darajalarini protsessual tarzda bog‘lash ana shu muammoni boshqarishning nazariy yo‘li sifatida taklif qilinadi va empirik tekshiruvga ochiq qoldiriladi.

Maqolaning maqsadi, “ijtimoiy hamkorlikning aksiologik asoslari” muammosini nazariy va institutsional jihatdan qayta asoslash hamda qarorlarni tekshirish uchun qo‘llanadigan mezonlar tizimini ishlab chiqishdir. Tadqiqot savoli shunday qo‘yiladi: mazkur munosabatlarda samaradorlik, huquq, manfaat va javobgarlik bir-birini inkor

etmaydigan tarzda qanday muvofiqlashtirilishi mumkin? Ilmiy yangilik empirik qonuniyat da’vosida emas, tushunchalarni differensiatsiya qilish, normativ chegaralarni ochish va keyingi empirik tadqiqot uchun falsafiy-institutsional tekshiruv ramkasini taklif etishda namoyon bo‘ladi. Shu sababli maqoladagi model va mezonlar mualliflik konseptual takliflari sifatida beriladi; ularning o‘lchov xususiyatlari alohida validatsiya qilinishi lozim.

Materiallar va metodlar

Tadqiqot nazariy-konseptual xarakterga ega. Manbalar Sakkizta asosiy manba milliy ilmiy muhit, Rossiya tadqiqotlari, Britaniya akademik an’anasi va boshqa mamlakatlar ilmiy adabiyotini muvozanatli qamrab olish maqsadida guruhlandi. Bunday tanlov statistik reprezentativlikni da’vo qilmaydi; uning vazifasi muammoning konseptual qatlamlarini taqqoslashdir. Matnda manbalardan olingan g‘oyalar [1]–[8] ko‘rinishida ko‘rsatiladi, mualliflik takliflari esa alohida nazariy xulosa sifatida ifodalanadi.

Nazariy jihatdan aksiologik tahlil bir o‘lchovli hodisa emas: hamkorlikdagi qarorlar foyda bilan birga adolat, birdamlik va tan olinish mezonlari orqali tekshiriladi Bu farqlash bir vaqtning o‘zida ikki savolni ochadi: qaysi qiymat himoya qilinmoqda va tanlangan vositaning xarajati kim zimmasiga tushmoqda. Agar faqat samaradorlik mezoni kuchsiz subyekt zimmasidagi nomutanosib yukni yashiradi, qarorning tashqi samaradorligi uning normativ maqbulligini to‘liq ifodalamaydi. Shuning uchun manbalarda ilgari surilgan argumentlar [5; 6] natija, protsedura va taqsimot oqibatlarini birgalikda ko‘rishga undaydi. Maqolada shu asosda qadriyatlar o‘rtasidagi ziddiyatni ochiq bayon qiladigan tahlil kartasini qo‘llash zarur deb hisoblanadi. Taklif tayyor o‘lchov emas, balki keyingi empirik tadqiqot uchun tekshiruv savollarini aniqlashtiruvchi nazariy vositadir.

Mazkur tadqiqot doirasida ijtimoiy ontologiya quyidagi konseptual tezis bilan izohlanadi: jamoa alohida shaxslarning mexanik yig‘indisi emas, takroriy munosabatlar va qoidalar orqali harakat qiluvchi tuzilmadir Natijani birgina ma’muriy yoki iqtisodiy ko‘rsatkich bilan baholash yetarli emas, chunki ijtimoiy munosabatning legitimligi sabablarni tushuntirish, teng maqomni tan olish va javobgarlikni belgilashga ham bog‘liq. Ayniqsa, jamoani mustaqil axloqiy shaxs sifatida mutlaqlashtirish individual agentlikni yo‘qotadi holati kategoriyalarni ehtiyotkorlik bilan ajratishni talab qiladi. Mavjud

tadqiqotlar bunday ko‘p qatlamli yondashuv uchun nazariy asos beradi [7; 1]. Shu sababli jamoaviy agentlikni institutlangan qaror va vakillik mexanizmlari bilan bog‘lash maqolaning konseptual natijasi sifatida ilgari suriladi; uning real sharoitdagi farqlash kuchi esa keyingi validatsiya predmetidir.

Ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan institutsional iqtisodiy tahlilning mazmuni hamkorlik koordinatsiya xarajati, axborot almashuvi va ishonch resurslarini talab qiladi degan fikrda jamlanadi. Tahlilning normativ tomoni shuni ko‘rsatadiki, vakolat va samaradorlikning mavjudligi o‘z-o‘zidan yetarli asos emas; qarorning zaruriyligi, mutanosibligi va qayta ko‘rib chiqilishi ham muhim. Hamkorlikni tekin va o‘z-o‘zidan yuz beradigan jarayon sifatida ko‘rish uning tashkiliy narxini yashiradi, aynan shu talabning buzilishi qanday muammo tug‘dirishini ko‘rsatuvchi kontrast holatdir. Ilmiy adabiyotdagi konseptual qarashlar [6; 8] bu ziddiyatni soddalashtirmasdan tahlil qilish imkonini beradi. Maqolada hamkorlik xarajatlari va umumiy foydani birga baholash ana shu muammoni boshqarishning nazariy yo‘li sifatida taklif qilinadi va empirik tekshiruvga ochiq qoldiriladi.

Institutsional tahlil qarama-qarshi holatlarni shunday qayta qo‘yishga imkon beradi: bir maqsadga ixtiyoriy hamkorlik, shartnomaviy majburiyat yoki ma’muriy buyruq orqali erishishning normativ farqi tahlil qilinadi Amaliy boshqaruv nuqtayi nazaridan ushbu tezis resurs, vaqt va axborotning cheklanganligini inkor etmaydi; aksincha, cheklovlar mavjud bo‘lganda tanlovning normativ sababi yanada aniq ko‘rsatilishi kerakligini bildiradi. Yakuniy natija o‘xshash bo‘lsa ham jarayon legitimligi bir xil bo‘lmasligi mumkin vaziyatida yashirin muqobil xarajat va kuch asimmetriyasi ko‘rinadi. Tegishli nazariy manbalar [3; 4] mazkur masalani institutlar va ijtimoiy qadriyatlar kesishmasida talqin qilishga yordam beradi. Shu asosda vosita va natijani mustaqil mezonlarda baholash taklif etilib, u amaliy siyosat uchun emas, avvalo ilmiy diagnostika uchun mo‘ljallangan mezon sifatida talqin qilinadi.

Metodologik cheklov sifatida maqola empirik sababiy ta’sirni, aholi fikrining miqdoriy taqsimotini yoki muayyan tashkilotlar samaradorligini o‘lchamaydi. Shu bois ‘natijalar’ bo‘limidagi xulosalar konseptual sintez, normativ tekshiruv va institutsional dizayn darajasidagi natijalardir.

Natijalar

Mazkur tadqiqot doirasida aksiologik muvofiqlashtirish sikli quyidagi konseptual tezis bilan izohlanadi: hamkorlik muammoni aniqlashdan boshlanib, qadriyatni asoslash, vazifa taqsimoti, harakat, hisob va qayta ko‘rish orqali davom etadi Natijani birgina ma’muriy yoki iqtisodiy ko‘rsatkich bilan baholash yetarli emas, chunki ijtimoiy munosabatning legitimligi sabablarni tushuntirish, teng maqomni tan olish va javobgarlikni belgilashga ham bog‘liq. Ayniqsa, faqat qo‘shma tadbirga urg‘u berish hamkorlikning oldingi va keyingi normativ bosqichlarini yo‘qotadi holati kategoriyalarni ehtiyotkorlik bilan ajratishni talab qiladi. Mavjud tadqiqotlar bunday ko‘p qatlamli yondashuv uchun nazariy asos beradi [1; 7]. Shu sababli olti bosqichli siklni hamkorlik sifatini tahlil qilish vositasi sifatida taklif etish maqolaning konseptual natijasi sifatida ilgari suriladi; uning real sharoitdagi farqlash kuchi esa keyingi validatsiya predmetidir.

Ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan daxldorlik mezonining mazmuni umumiy maqsadni belgilashda oqibatni boshdan kechiradigan tomonlarning ovozi e’tiborga olinishi kerak degan fikrda jamlanadi. Tahlilning normativ tomoni shuni ko‘rsatadiki, vakolat va samaradorlikning mavjudligi o‘z-o‘zidan yetarli asos emas; qarorning zaruriyligi, mutanosibligi va qayta ko‘rib chiqilishi ham muhim. Resursga ega subyektning ovozi avtomatik ravishda ustun bo‘lsa, hamkorlik asimmetriklashadi, aynan shu talabning buzilishi qanday muammo tug‘dirishini ko‘rsatuvchi kontrast holatdir. Ilmiy adabiyotdagi konseptual qarashlar [4; 5] bu ziddiyatni soddalashtirmasdan tahlil qilish imkonini beradi. Maqolada manfaatdor tomonlar xaritasini normativ tahlilning boshlang‘ich bosqichiga kiritish ana shu muammoni boshqarishning nazariy yo‘li sifatida taklif qilinadi va empirik tekshiruvga ochiq qoldiriladi.

1-jadval. Ijtimoiy hamkorlikni aksiologik muvofiqlashtirish mezonlari

Bosqich	Asosiy qadriyat	Institutsional savol	Asosiy xavf
Muammoni belgilash	Daxldorlik	Kimning muammosi va kimning ovozi e’tiborga olinadi?	Tor guruh manfaatini umumiy manfaat deb ko‘rsatish
Majburiyatni taqsimlash	Adolat	Kim nima qiladi va xarajatni kim ko‘taradi?	Mas’uliyatning kuchsiz subyektga siljishi
Birgalikdagi harakat	Birdamlik	Muvofiqlashtirish va axborot almashuvi qanday?	Bepul foydalanuvchilik va koordinatsiya uzilishi
Hisobdorlik	Ishonchlilik	Natija va sabablar kimga tushuntiriladi?	Jamoaviy natijada individual javobgarlikning yo‘qolishi
Qayta ko‘rish	Refleksivlik	Kelishuv qachon yangilanadi?	Bir martalik murosaning doimiy qoidaga aylanishi

Jadvaldagi mezonlar faktik reyting yoki statistik indeks emas. Ular qarorni bosqichma-bosqich tekshirish uchun normativ savollarni tartiblaydi: qaysi qadriyat himoya qilinmoqda, qanday vosita tanlanmoqda, xarajat kimga tushadi va qarorni qayta ko‘rish imkoniyati bormi. Shu sababli matritsa amaliy tashkilotga ko‘chirilganda har bir ustun uchun kuzatiladigan indikatorlar, ma’lumot manbalari va baholash chegaralari oldindan belgilanishi kerak.

Institutsional tahlil majburiyatning mutanosibligini shunday qayta qo‘yishga imkon beradi: vazifa imkoniyat, vakolat va foyda bilan mutanosib bo‘lishi kerak Amaliy boshqaruv nuqtayi nazaridan ushbu tezis resurs, vaqt va axborotning cheklanganligini inkor etmaydi; aksincha, cheklovlar mavjud bo‘lganda tanlovning normativ sababi yanada aniq ko‘rsatilishi kerakligini bildiradi. Resursi kam subyektga ko‘proq mas’uliyat yuklash birdamlik ritorikasi ostida adolatsizlikni kuchaytiradi vaziyatida yashirin muqobil xarajat va kuch asimmetriyasi ko‘rinadi. Tegishli nazariy manbalar [2; 6] mazkur masalani institutlar va ijtimoiy qadriyatlar kesishmasida talqin qilishga yordam beradi. Shu asosda vazifa, resurs, vakolat uchligini alohida tekshirish taklif etilib, u amaliy siyosat uchun emas, avvalo ilmiy diagnostika uchun mo‘ljallangan mezon sifatida talqin qilinadi.

Aksiologik yondashuvda ijtimoiy birdamlikning ahamiyati shundan iboratki, birdamlik farqlarni yo‘qotish emas, umumiy muammo bo‘yicha o‘zaro yordam va me’yoriy majburiyatni tan olishdir Bunday talqin subyektlarning manfaatlari o‘rtasidagi farqni

konfliktning o‘zi deb emas, asoslantirish talabini yuzaga keltiradigan tabiiy ijtimoiy holat deb ko‘rishga imkon beradi. Majburiy hamjihatlik ochiq ziddiyatni yashiradi, lekin uni hal qilmaydi esa bir tomonning pozitsiyasi umumiy mezon o‘rnini egallab qolishi mumkinligini ko‘rsatadi. Bu masala manbalarda turli nazariy kontekstlarda yoritilgan [3; 5]. Natijada birdamlikni ixtiyoriylik va o‘zaro tan olish bilan bog‘lash taklifi shakllantiriladi. Uning ilmiy ahamiyati qat’iy hukm berishda emas, keyingi kuzatuv va qiyosiy tahlil uchun aniq mezonlar yaratishidadir.

nizo va hamkorlik masalasini tahlil qilishda boshlang‘ich nuqta shuki, nizo hamkorlikning teskarisi emas; u manfaatlar farqini ko‘rsatib, yaxshiroq kelishuvga olib kelishi mumkin Mazkur tezisning institutsional ma’nosi shundaki, qaror faqat yakuniy natija bilan emas, uni hosil qilgan vakolat, sabab va javobgarlik zanjiri bilan ham baholanishi lozim. Muqobil holat sifatida nizoni faqat salbiy holat deb bostirish muammolarni kechiktiradi ko‘riladi. Bunday vaziyat manfaatlar o‘rtasidagi real ziddiyatni ko‘rsatadi va uni mavhum ‘umumiy foyda’ bilan yopib yuborishdan saqlaydi. Adabiyotdagi yondashuvlar ushbu farqlashni nazariy jihatdan qo‘llab-quvvatlaydi [4; 8]. Shundan kelib chiqib, konstruktiv nizo va destruktiv to‘qnashuvni farqlash taklif etiladi. Bu mualliflik konseptual taklifi bo‘lib, amaliy qo‘llashdan oldin alohida empirik tekshiruv zarur.

Nazariy jihatdan ishonch va ishonchlilik bir o‘lchovli hodisa emas: hamkorlik uchun ishonch zarur, ammo u tekshiriladigan majburiyatlar va hisobdorlik bilan qo‘llab-quvvatlanishi lozim Bu farqlash bir vaqtning o‘zida ikki savolni ochadi: qaysi qiymat himoya qilinmoqda va tanlangan vositaning xarajati kim zimmasiga tushmoqda. Agar ko‘r-ko‘rona ishonch opportunistik xatti-harakatga imkon beradi, qarorning tashqi samaradorligi uning normativ maqbulligini to‘liq ifodalamaydi. Shuning uchun manbalarda ilgari surilgan argumentlar [8; 6] natija, protsedura va taqsimot oqibatlarini birgalikda ko‘rishga undaydi. Maqolada shu asosda ishonchni shaffoflik va tekshiruv mexanizmi bilan muvozanatlash zarur deb hisoblanadi. Taklif tayyor o‘lchov emas, balki keyingi empirik tadqiqot uchun tekshiruv savollarini aniqlashtiruvchi nazariy vositadir.

Mazkur tadqiqot doirasida ijtimoiy kontrakt analogiyasi quyidagi konseptual tezis bilan izohlanadi: hamkorlikdagi qoidalar ishtirokchilar uchun tushunarli va qayta ko‘rib

chiqiladigan bo‘lsa, majburiyatlar legitimroq bo‘ladi Natijani birgina ma’muriy yoki iqtisodiy ko‘rsatkich bilan baholash yetarli emas, chunki ijtimoiy munosabatning legitimligi sabablarni tushuntirish, teng maqomni tan olish va javobgarlikni belgilashga ham bog‘liq. Ayniqsa, qoidaning bir tomonlama o‘zgartirilishi umumiy maqsadga sodiqlikni zaiflashtiradi holati kategoriyalarni ehtiyotkorlik bilan ajratishni talab qiladi. Mavjud tadqiqotlar bunday ko‘p qatlamli yondashuv uchun nazariy asos beradi [6; 5]. Shu sababli kelishuvning oldindan ma’lum va qayta ko‘riladigan shartlarini belgilash maqolaning konseptual natijasi sifatida ilgari suriladi; uning real sharoitdagi farqlash kuchi esa keyingi validatsiya predmetidir.

Ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan jamoaviy natijani baholashning mazmuni natija faqat ishlab chiqarilgan foyda bilan emas, ishtirokchilar o‘rtasidagi aloqaning qanday saqlangani bilan ham baholanadi degan fikrda jamlanadi. Tahlilning normativ tomoni shuni ko‘rsatadiki, vakolat va samaradorlikning mavjudligi o‘z-o‘zidan yetarli asos emas; qarorning zaruriyligi, mutanosibligi va qayta ko‘rib chiqilishi ham muhim. Qisqa muddatli yutuq uzoq muddatli ishonchni yemirsa, hamkorlik qiymati pasayadi — aynan shu talabning buzilishi qanday muammo tug‘dirishini ko‘rsatuvchi kontrast holatdir. Ilmiy adabiyotdagi konseptual qarashlar [1; 8] bu ziddiyatni soddalashtirmasdan tahlil qilish imkonini beradi. Maqolada natija va munosabat sifatini parallel ko‘rsatkichlar sifatida ko‘rish ana shu muammoni boshqarishning nazariy yo‘li sifatida taklif qilinadi va empirik tekshiruvga ochiq qoldiriladi.

Olingan natijalarni umumlashtirganda, tadqiq qilinayotgan hodisaning barqarorligi bitta dominant mezonga emas, o‘zaro cheklovchi mezonlar tizimiga bog‘liqligi ko‘rinadi. Samaradorlik zarur, biroq u adolat va legitimlikni almashtirmaydi; ixtiyoriylik muhim, biroq u axborot va real muqobil bo‘lmasa formal tus oladi; institutsional vakolat zarur, biroq u hisobdorlik va qayta ko‘rib chiqishdan xoli bo‘la olmaydi. Shu ma’noda dialektik yondashuv qarama-qarshi tomonlardan birini yo‘qotish emas, ularning funksional chegarasi va o‘zaro tuzatish mexanizmini topishni anglatadi.

Muhokama

Ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan solidarizm va individuallikning mazmuni ijtimoiy

hamkorlik individual erkinlikni yo‘qotish emas, balki ixtiyoriy o‘zaro bog‘liqlikni tan olishdir degan fikrda jamlanadi. Tahlilning normativ tomoni shuni ko‘rsatadiki, vakolat va samaradorlikning mavjudligi o‘z-o‘zidan yetarli asos emas; qarorning zaruriyligi, mutanosibligi va qayta ko‘rib chiqilishi ham muhim. Jamoaviylikni individ ustidan mutlaq ustun qo‘yish mas’uliyatni majburlovga aylantirishi mumkin, aynan shu talabning buzilishi qanday muammo tug‘dirishini ko‘rsatuvchi kontrast holatdir. Ilmiy adabiyotdagi konseptual qarashlar [5; 7] bu ziddiyatni soddalashtirmasdan tahlil qilish imkonini beradi. Maqolada solidar majburiyatning ixtiyoriy va asoslantiriladigan chegarasini belgilash ana shu muammoni boshqarishning nazariy yo‘li sifatida taklif qilinadi va empirik tekshiruvga ochiq qoldiriladi.

Institutsional tahlil iqtisodiy samaradorlik va qadriyatni shunday qayta qo‘yishga imkon beradi: hamkorlik tranzaksiya xarajatlarini kamaytirishi mumkin, biroq uning axloqiy bahosi faqat iqtisodiy tejam bilan tugamaydi Amaliy boshqaruv nuqtayi nazaridan ushbu tezis resurs, vaqt va axborotning cheklanganligini inkor etmaydi; aksincha, cheklovlar mavjud bo‘lganda tanlovning normativ sababi yanada aniq ko‘rsatilishi kerakligini bildiradi. Tejamkor yechim resursni adolatsiz taqsimlasa, hamkorlik legitimligi pasayadi vaziyatida yashirin muqobil xarajat va kuch asimmetriyasi ko‘rinadi. Tegishli nazariy manbalar [6; 3] mazkur masalani institutlar va ijtimoiy qadriyatlar kesishmasida talqin qilishga yordam beradi. Shu asosda samaradorlik va adolatni ikkita mustaqil, keyin uyg‘unlashtiriladigan mezon sifatida qo‘llash taklif etilib, u amaliy siyosat uchun emas, avvalo ilmiy diagnostika uchun mo‘ljallangan mezon sifatida talqin qilinadi.

Aksiologik yondashuvda o‘zaro majburiyatning chegarasining ahamiyati shundan iboratki, ishtirokchining hamkorlikdan chiqish va e’tiroz bildirish imkoniyati majburiyatning ixtiyoriyligini ko‘rsatadi Bunday talqin subyektlarning manfaatlari o‘rtasidagi farqni konfliktning o‘zi deb emas, asoslantirish talabini yuzaga keltiradigan tabiiy ijtimoiy holat deb ko‘rishga imkon beradi. Chiqish yo‘li yo‘q majburiyat hamkorlikdan ko‘ra qaramlikka yaqinlashadi esa bir tomonning pozitsiyasi umumiy mezon o‘rnini egallab qolishi mumkinligini ko‘rsatadi. Bu masala manbalarda turli nazariy kontekstlarda yoritilgan [4; 7]. Natijada e’tiroz, qayta muzokara va chiqish mexanizmlarini

legitimlik belgisi sifatida kiritish taklifi shakllantiriladi. Uning ilmiy ahamiyati qat’iy hukm berishda emas, keyingi kuzatuv va qiyosiy tahlil uchun aniq mezonlar yaratishidadir.

modelning metodologik maqomi masalasini tahlil qilishda boshlang‘ich nuqta shuki, aksiologik sikl reyting yoki statistik indeks emas, normativ savollar ketma-ketligini beruvchi konseptual vositadir Mazkur tezisning institutsional ma’nosi shundaki, qaror faqat yakuniy natija bilan emas, uni hosil qilgan vakolat, sabab va javobgarlik zanjiri bilan ham baholanishi lozim. Muqobil holat sifatida uni empirik o‘lchov sifatida talqin qilish ilmiy ishonchlilikni sun’iy oshiradi ko‘riladi. Bunday vaziyat manfaatlar o‘rtasidagi real ziddiyatni ko‘rsatadi va uni mavhum ‘umumiy foyda’ bilan yopib yuborishdan saqlaydi. Adabiyotdagi yondashuvlar ushbu farqlashni nazariy jihatdan qo‘llab-quvvatlaydi [1; 2]. Shundan kelib chiqib, keyingi tadqiqotda har bir bosqich uchun kuzatiladigan indikatorlarni alohida ishlab chiqish taklif etiladi. Bu mualliflik konseptual taklifi bo‘lib, amaliy qo‘llashdan oldin alohida empirik tekshiruv zarur.

Muhokamaning yana bir jihati iqtisodiy va axloqiy ratsionallikning o‘zaro aloqasidir. Resurs, vaqt va tashkiliy salohiyat cheklangan sharoitda tanlov muqarrar; biroq cheklovning mavjudligi normativ savollarni bekor qilmaydi. Aksincha, aynan tanqislik sharoitida ustuvorlikning kim foydasiga va qaysi sabab bilan belgilanganini ko‘rsatish zarur bo‘ladi. Shuning uchun institutsional-iqtisodiy tahlil manfaat va xarajatlarni ko‘rinarli qiladi, ijtimoiy-falsafiy tahlil esa bu taqsimotning qaysi shartlarda maqbul deb hisoblanishini tekshiradi. Ikki yondashuv birga qo‘llanganda boshqaruv qarorining nafaqat ‘ishlashi’, balki ‘asoslantirilishi’ ham tahlil qilinadi.

Shuningdek, maqoladagi normativ ramka kontekstga sezgir bo‘lishi kerak. Bir xil tushuncha turli institut va madaniy sharoitda turlicha amaliy mazmun kasb etishi mumkin. Shu sababli universal prinsiplar, qadr-qimmat, ixtiyoriylik, adolat, hisobdorlik yoki tekshiriluvchanlik, konkret indikatorlar bilan to‘ldirilmaguncha to‘liq amaliy tavsiyaga aylanmaydi. Keyingi tadqiqotlar hujjat tahlili, ekspert intervyusi, manfaatdor tomonlar so‘rovi va muayyan holatlarni qiyosiy tahlil qilish orqali taklif etilgan mezonlarning qaysi qismi empirik jihatdan farqlash kuchiga ega ekanini sinashi maqsadga muvofiq.

Hamkorlikning vaqtlararo o‘lchovi alohida e’tibor talab qiladi. Birgalikda qabul

qilingan qaror bugungi manfaatlarni muvofiqlashtirishi, biroq kelajakdagi subyektlar zimmasiga nazoratsiz xarajat qoldirishi mumkin. Shu sababli umumiy manfaatni faqat hozirgi ishtirokchilar roziligi bilan aniqlash yetarli emas. Uzoq muddatli majburiyatlar, institutning keyingi avlod rahbarlari yoki foydalanuvchilari uchun oqibatlar va resurslarning qayta tiklanish imkoniyati ham ko‘rib chiqilishi kerak. Aksiologik muvofiqlashtirish sikliga vaqt gorizontini qo‘shish hamkorlikni bir martalik kelishuv emas, davomli normativ munosabat sifatida tushunishga yordam beradi. Bu ayniqsa ijtimoiy infratuzilma, ta’lim, sog‘liqni saqlash va mahalliy hamjamiyat loyihalarida muhim, chunki qisqa muddatli tejam yoki siyosiy qulaylik uzoq muddatli ishonch va institutsional salohiyat hisobidan yuzaga kelishi mumkin.

Jamoaviy mas’uliyatda manfaatlar xilma-xilligi ham nazariy jihatdan saqlanishi lozim. Hamkorlik subyektlari umumiy maqsadni tan olgan taqdirda ham ularning resurslari, xavfga duchorligi, vaqt ufqi va ijtimoiy mavqei bir xil emas. Shu sababli ‘hamma bir xil hissa qo‘shishi kerak’ degan talab har doim ham adolatli bo‘lmaydi. Normativ jihatdan kuchliroq yondashuv, hissa, vakolat va foyda o‘rtasidagi mutanosiblikni ochiq asoslashdir. Bunday asoslantirish tomonlarga kelishuvning nafaqat axloqiy tilini, balki tashkiliy-iqtisodiy narxini ham ko‘rish imkonini beradi. Natijada hamkorlik solidar chaqiriqdan hisobdor institutga aylanadi: kimning vazifasi nima, resurs qayerdan keladi, natija qanday tekshiriladi va kutilmagan zarar kim tomonidan qoplanadi degan savollar javobsiz qolmaydi.

Xulosa

Tadqiqot “Ijtimoiy hamkorlikning aksiologik asoslari” masalasini bir omilli yoki faqat ma’muriy talqindan chiqarib, o‘zaro bog‘liq normativ, institutsional va iqtisodiy munosabatlar tizimi sifatida ko‘rib chiqdi. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy ahamiyatga ega qarorning maqbulligi yakuniy natija bilangina aniqlanmaydi: qaror qaysi qadriyatni himoya qilishi, manfaatlar va xarajatlarni qanday taqsimlashi, subyektlarga e’tiroz va qayta ko‘rib chiqish imkonini berishi hamda mas’uliyatni aniq belgilashi kerak. Maqolada taklif etilgan konseptual ramka bir-biriga qarama-qarshi ko‘rinadigan talablarni, samaradorlik va adolatni, vakolat va ishtirokni, barqarorlik va o‘zgarishni, individual hamda jamoaviy mas’uliyatni, mexanik murosa bilan emas, funksional chegaralar va protsessual kafolatlar

orqali muvofiqlashtirishga qaratilgan. Shu nuqtayi nazardan, dialektik yondashuv qarama-qarshiliklardan birini yo‘qotish emas, ularning qaysi sharoitda bir-birini tuzatishi va qaysi nuqtada normativ xavf tug‘dirishini aniqlash imkonini beradi. Ilmiy natijaning asosiy ahamiyati tayyor empirik hukm berishda emas, balki keyingi tadqiqot uchun tekshiriladigan savollar, kategoriyalar va institutsional mezonlarni tartibga solishda namoyon bo‘ladi. Shuning uchun taklif etilgan jadval va modellar validatsiya qilingan reyting yoki indeks sifatida emas, nazariy diagnostika vositasi sifatida qo‘llanishi kerak. Kelgusida ularni hujjat tahlili, qiyosiy holat tadqiqoti, ekspert bahosi va manfaatdor tomonlar bilan empirik ish orqali operatsionallashtirish, indikatorlarning ishonchliligi hamda kontekstga sezgirligini tekshirish maqsadga muvofiq. Bunday bosqichli yondashuv ilmiy xulosani me’yoriy ideal bilan cheklab qo‘ymasdan, amaliy boshqaruv va ijtimoiy munosabatlar haqidagi tekshiriladigan bilimga aylantirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tuxlimurodov N. Yangi O‘zbekistonda ijtimoiy hamkorlik va murosa pozitsiyasining institutsional asoslari: konstitutsiyaviy va aksiologik tahlil // Ijtimoiy-gumanitar sohada ilmiy-innovatsion tadqiqotlar. 2026. Vol. 3, No. 9. p. 88–93. DOI: 10.67227/rejhm071

2. A’zamova Z. Inson kapitalini umumijtimoiy maqsadlar bilan uyg‘unlashtirish mexanizmlari: aksiologik va institutsional tahlil // Ijtimoiy-gumanitar sohada ilmiy-innovatsion tadqiqotlar. 2026. Vol. 3, No. 9. p. 115–119. DOI: 10.67227/ytcazg82

3. Роик В.Д., Юдина М.А. Социальная сплочённость: методы оценки и пути достижения // Уровень жизни населения регионов России. 2021. Vol. 17, No. 1. p. 132–142. DOI: 10.19181/lsprr.2021.17.1.10

4. Мурашова С.В. Социальные конфликты как причины и следствия противоречий в российском обществе // Society and Security Insights. 2021. Vol. 4, No. 2. p. 151–164. DOI: 10.14258/ssi(2021)2-12

5. Miller D. Solidarity and Its Sources // The Strains of Commitment: The Political Sources of Solidarity in Diverse Societies. Oxford University Press, 2017. p. 61–79. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198795452.003.0002

6. Shafik M. Capitalism needs a new social contract // Oxford Review of Economic Policy. 2021. Vol. 37, No. 4. p. 758–772. DOI: 10.1093/oxrep/grab032

7. Hormio S. Collective Agents as Moral Actors // Collective Responsibility: Perspectives on Political Philosophy from Social Ontology. Springer, 2024. p. 49–65.

8. Glatz C., Eder A. Patterns of Trust and Subjective Well-Being Across Europe: New Insights from Repeated Cross-Sectional Analyses Based on the European Social Survey 2002–2016 // Social Indicators Research. 2020. Vol. 148. p. 417–439. DOI: 10.1007/s11205-019-02212-x

